

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗГЛЯДУ ШЛЯХІВ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ УЧНІВ З ВАДАМИ ІНТЕЛЕКТУ

У статті розглядається проблема мовленнєвого розвитку розумово відсталих школярів на сучасному етапі. На основі вивчення психолого – педагогічної та методичної спеціальної літератури автор проводить аналіз завдань з розвитку мовлення у означеної категорії учнів. Проведений аналіз спрямований на пошуки найбільш ефективних шляхів мовленнєвого розвитку розумово відсталих учнів, сформованості в учнів основних видів мовленнєвої діяльності. В статті представлені також деякі матеріали з досвіду вчителів спеціальних шкіл, які можуть бути використані у практичній діяльності педагогів – дефектологів з розвитку мовлення учнів молодших класів.

Ключові слова: мовлення, мовленнєва діяльність, комунікативні вміння, корекція, адаптація.

В статье рассматривается проблема речевого развития умственно отсталых школьников на современном этапе. На основе изучения психолого – педагогической и методической специальной литературы автор осуществляет анализ задач по развитию речи у данной категории учащихся. Проведенный анализ направлен на поиски наиболее эффективных путей речевого развития умственно отсталых учащихся, формированию у учеников основных видов речевой деятельности. В статье представлены также некоторые материалы из опыта работы учителей специальных школ, которые могут быть использованы в практической деятельности педагогов – дефектологов по развитию речи учащихся младших классов.

Ключевые слова: речь, речевая деятельность, коммуникативные умения, коррекция, адаптация.

Мовлення – це не просто вміння говорити, а складна за своєю природою психофізіологічна функція, як мислення, пам'ять тощо. Розвинути у дітей цю функцію – одне з першочергових завдань спеціальної школи.

Відомо, що засвоєння молодшими розумово відсталими школярами рідної мови має не тільки педагогічне, а й корекційне та соціальне значення, оскільки саме рідна мова служить для дитини засобом пізнання навколишнього світу, прилучення її до історичного досвіду

народу, його духовної культури. Отже, оволодіння учнями початкових класів допоміжної школи рідною мовою – головна умова і засіб їхнього мовленнєвого розвитку та корекції інтелектуальних вад, які забезпечують соціалізацію та адаптацію у суспільстві.

Формування мовлення у розумово відсталій дитини значно відстає від норми, це стосується також його комунікативної функції. Учні з вадами інтелекту без спеціального навчання стають невідповідними до спілкування з людьми, що їх оточують.

Робота з формування у даній категорії учнів засобів мовленнєвого спілкування та вміння практично їх застосовувати лягає повністю на вчителя, перш за все, на вчителя рідної мови.

Численні дослідження (О. Леонтьєв, Г.Люблінська, І. Моргуліс, С.Покутнева, Є. Соботович, І.Соловійов, В. Тарасун, М.Шеремет та ін.) переконливо доводять, що коли дітей спеціально навчати, то в них успішно змінюється хід розумового розвитку, відбуваються значні зрушення і в розвитку логічних форм мислення. При цьому одні вчені вважають найефективнішою організацію орієнтувальної діяльності дітей і активізацію їхнього мислення (Б. Гальперін, Д. Ельконін); інші підкреслюють значення навчання системи послідовно здійснюваних розумових дій, тобто їх алгоритмізацію (Л. Ланда, І. Моргуліс, В. Тарасун).

Розвиток мовлення у різні періоди становлення особистості дитини досліджувало багато вчених: дошкільний період – О. Гвоздєв, Д.Ельконін, Є. Тихеева та ін; молодші школярі – М. Вашуленко, С. Дорошенко, М. Львов.

Вирішення комунікативних завдань у процесі оволодіння мовним матеріалом висвітлювалось у працях А. Аксьонової, Л. Вавіної, Н.Кравець, Т. Ладиженської, В.Мельничайка, І. Синиці, В. Петрової, Л. Скуратівського, М. Стельмаховича.

Метою нашої статті є розкриття теоретичного аспекту щодо шляхів розвитку мовлення розумово відсталих учнів молодшого шкільного віку.

Б. Ананьєв вказував на те, що спеціально організована, корекційно – спрямована, систематично здійснювана розумова діяльність учнів, даючи почуття задоволення результатом своєї праці, сприяє розвиткові пізнавального ставлення дитини до навколишнього світу. У цій діяльності коригуються розумовий розвиток та пізнавальні інтереси, активізується мовлення і спілкування.

Л. Вавіна вважає, що визнання комунікативної спрямованості провідним принципом навчання рідної мови в спеціальній корекційній школі потребує перебудови всієї системи роботи з учнями на учбових предметах цього циклу. В основу даної системи повинна бути закладена логіка розвитку мовленнєвої діяльності учнів.

Саме тому предметом навчання учнів з будь – яким дефектом на сучасному етапі має стати мовленнєва діяльність, яка дає їм змогу засвоювати рідну мову в природних умовах – у процесі мовлення, спілкування.

Відомо, що найбільш складним боком мовлення є зв'язне мовлення, яке так само, як і речення, має на меті комунікацію, але на більш високому рівні.

Зв'язне усне мовлення виступає як двобічний процес, який складається з вміння розуміти мовлення інших людей (імпресивне мовлення) та вміння говорити (експресивне мовлення). Розрізняють два види експресивного мовлення: діалогічне та монологічне.

У розумово відсталих школярів порушено і діалогічне, і монологічне мовлення. При цьому недостатньо розвинені і експресивна, і імпресивна форми. Діти з трудом вступають у розмову з дорослими, не завжди адекватно реагують на звернене до них мовлення, не висловлюють інтересу до одержання інформації, у монологічному мовленні порушено послідовність висловлювання, спостерігається фрагментарність, перескакування з однієї події на іншу і ін.

А. Аксьонова визначає ряд вимог, яким повинна відповідати організація занять з розвитку зв'язного мовлення:

1. Створення відповідних умов для виникнення в учнів потреби розмовляти. Важливий момент – зацікавити дітей у матеріалі, що вивчається. Сприймання предметів, явищ, їх зображень, відомостей повинно торкатися не тільки інтелектуальної, але й емоційної сфери.

2. Робота над логікою висловлювання. На уроках розвитку зв'язного мовлення вона повинна бути наслідком чіткої організації предметної діяльності та фіксації цього порядку у вигляді картинного, схематичного та словесного плану.

3. Організація мовної основи висловлювання. Учні оволодівають необхідним словником та синтаксичними структурами для висловлення думок за темою, а також спеціальні окремі синтаксичні одиниці в єдине ціле.

4. Чітка постановка перед дітьми мети висловлювання. Це визначає напрям, з якого повинна будуватись розповідь.

5. Організація самого висловлювання. Вона здійснюється з опорою на вже складений схематичний або словесний план. При цьому мовленнєва діяльність вчителя знижена до мінімуму.

6. Багаторазове тренування щодо усних зв'язних висловлювань.

На думку В. Петрової, робота з розвитку усного зв'язного мовлення учнів допоміжної школи повинна бути організована у такий спосіб, щоб активно впливати на формування психічних процесів та корекцію розумових здібностей дітей. Наприклад, під час опису картин за допомогою запитань, вчитель активізує увагу дітей, розвиває їхню спостережливість. Паралельно з умінням розповідати вчитель повинен розвивати й інші сторони мовлення учнів: словник, граматичну правильність та виразність мовлення.

С. Ільїна вважає, що, закінчуючи початкову школу, учні з порушенням психофізичного розвитку мають бути практично обізнані з текстом, реченням, словом, частинами мови, володіти орфоепічними

навичками на доступному для них рівні.

Можливі такі рівні засвоєння учнями лінгвістичних знань та умінь: на рівні сприймання, усвідомлення і запам'ятовування; на рівні практичного застосування за зразком, у знайомій ситуації; на рівні творчого самостійного застосування.

Ефективність уроків значно зростає, відзначає С. Ільїна, якщо вчитель формує не тільки елементарні вміння та навички, а й більш складні процеси мовлення та мислення, які поступово починають відігравати провідну роль у розвитку школярів. Вдосконалення усного мовлення та його комунікативної функції ставить своєю метою підвищення рівня загального розвитку учнів. Велике значення має формування у розумово відсталих дітей вміння запитувати, відповідати, слухати роз'яснення, вказівки, поради. Головним напрямком зусиль при цьому повинно бути створення в учнів необхідності у спілкуванні, спонуканні до обміну думками та висловлюваннями на основі різного роду діяльності, яка поступово ускладнюється.

Ефективність рішення завдань з розвитку мовлення учнів залежить від певних умов, які впливають на створення мовленнєвої комунікації. Основними умовами є зміст висловлювання та бажання говорити. В разі відсутності цих умов формування мовлення стає фактично неможливим.

Дослідивши специфічний компонент змісту мовної освіти, Л. Вавіна вказує на його зумовленість необхідністю здійснювати у процесі навчання дітей з обмеженими можливостями рідної мови корекцію вторинних порушень, розвиток усіх психічних функцій і сфер особистості, соціально – психологічну реабілітацію та підготовку до інтеграції у суспільство.

З огляду на це на уроках рідної мови в спеціальній (корекційній) школі необхідно розвивати: адекватні уявлення про довкілля на основі вдосконалення почуттєвого пізнання та предметно – практичної діяльності; слухове і зорове сприймання, просторовий праксис; дрібну моторику пальців обох рук та рухову сферу дітей в цілому; фонетичний і лексико-семантичний бік мовлення, імпресивне та експресивне мовлення; словесно-логічне мислення на основі удосконалення наочно-предметного та наочно-образного мислення; усне і писемне зв'язне мовлення.

Завданнями навчання української мови молодших школярів є: навчання письма, усного і писемного мовлення, формування вмінь стосовно усіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювальних (слухання-розуміння чужого мовлення), говоріння, читання і письма, спілкування з однолітками і дорослими в різноманітних життєвих ситуаціях; виховання національно свідомих громадян України; розумовий розвиток учнів і корекція їхніх психофізичних недоліків.

Напрямок програми з рідної мови для 2 – 4 класів "Мовленнєвий розвиток" відображає зміни, яких мають досягти учні в мовленнєвому розвитку завдяки цілеспрямованій корекційно-розвивальній діяльності вчителя щодо їхнього мовленнєвого розвитку.

Програма передбачає набуття учнями знань про мовлення: усне і писемне, діалог і монолог, про особливості висловлювань, про ситуацію спілкування. Головна увага приділяється формуванню вмінь щодо виконання всіх видів мовленнєвої діяльності: аудіювання (слухання - розуміння), говоріння, читання і письма. Особлива увага звертається на аудіювання, оскільки в основі розвитку і формування вмінь мовленнєвої діяльності лежить вміння слухати і розуміти усне мовлення. Вчитель навчає учнів розуміти прослухане, вчить їх швидко й правильно сприймати усне мовлення, зосереджувати увагу на прослуховуванні. У зв'язку з цим навчає їх помічати в тексті слова, які є важливими для розуміння змісту висловлювання[5].

Слухання і розуміння, розпізнавання в мовленнєвому потоці одиниць певних мовних рівнів (звуків, складів, слів, словосполучень, речень) сприяють формуванню мовних умінь і знань стосовно мовлення, корекції уваги, сприймання, пам'яті, умінь самостійної навчальної діяльності. Для аудіювання вчитель використовує фронтальні види роботи, які вимагають від учнів усних висловлювань. Особлива увага приділяється роботі з усними діалогічними і монологічними висловлюваннями. Учні навчаються переказувати готові тексти (прослухані, прочитані твори, переглянуті діафільми, випадки із особистого життя) і на їх основі будувати аналогічні висловлювання. Водночас учитель навчає їх складати усні і письмові висловлювання, що мають комунікативну мету (записку, вітання, лист). Цю роботу спочатку вони виконують під керівництвом учителя, а потім – з використанням різноманітних опор (малюнки, ілюстрації, план, ключові речення і т. ін.)[5].

Учитель створює на уроках такі мовленнєві ситуації, які спонукають учнів до спілкування, до побудови особистих висловлювань. Обов'язково ознайомлює школярів із культурою спілкування, вчить доречно використовувати формули мовленнєвого етикету, уважно слухати та вислуховувати співрозмовника, формує вміння добирати слова для відповіді йому.

Навчаючи учнів писемного мовлення, вчитель вчить їх писати про те, що схвилювало, записувати враження від побаченого, прочитаного або почутого. Він заохочує до ведення записів, водночас навчає виправляти помилки, організовувати групову перевірку робіт, спонукає учнів до активного обговорення того, що написали однокласники, до виправлення їхніх помилок.

Завдання роботи з розвитку мовлення: 1. Вивчення мовленнєвого розвитку учнів. 2. Виправлення вад мовлення та відпрацювання навичок вимови. 3. Уточнення, збагачення та активізація словникового запасу. 4. Розвиток вміння граматично вірно будувати речення. 5. Корекція недоліків та розвиток діалогічного та монологічного мовлення. 6. Формування вмінь зв'язно та логічно викладати свої думки у письмовій формі.

Усі завдання взаємообумовлені та вирішуються комплексно.

Ефективність рішення завдань з розвитку мовлення залежить від певних умов. Основними умовами є зміст висловлювань та бажання говорити.

Методичні умови формування мовлення: уточнення та збагачення уявлень учнів про предмети та явища довкілля; підвищення зацікавленості дитини у мовленнєвому висловлюванні (наочність, запитання вчителя, цікаві ситуації, заохочення та ін.); забезпечення висловлювань учнів необхідними мовними засобами (обов'язкова підготовча робота зі складання слів, словосполучень, речень).

Розвиток мовлення відбувається на уроках читання і граматики. Основним видом вправ є бесіда вчителя з учнями. Темі бесід з учнями можуть бути різноманітними: домашній побут, шкільне життя, явища природи, цікаві випадки з особистого та суспільного життя. Види роботи можуть бути наступними: опис предметів; знаходження предмета за описом вчителя; порівняння предметів; співставлення речень; складання більш складних речень; складання оповідань (Вчитель показує дітям декілька фігурок: бабуся, дівчинка, курочка, кішка. Учні повинні придумати, яку казку можна скласти з цими фігурками; діти складають та розповідають).

Одним з найчастіших видів роботи з розвитку мовлення є розповідь по картинках.

Послідовність роботи: предметні картинки; сюжетні картинки ("Зимові розваги", "Родина", "Наша вулиця" і ін.); серії картинок, які об'єднані однією темою (казки "Колобок", "Ріпка" та ін.).

Разом з розповіддю по картинках слід відмітити таку роботу, як переказ прочитаного. Прийоми: підбір картинок або малюнки учнів до прочитаного тексту, переказ певної частини прочитаного у відповідності до підбраної ілюстрації; короткий переказ за планом; поширений переказ; реконструйований переказ, коли зміст прочитаного переказується у змінній послідовності відповідно до завдання вчителя.

Цінним видом роботи для розвитку усного мовлення є розповіді дітей на задану тему. Види розповіді:

1. 1-2 класи – розповіді учнів, як вони виконують ту чи іншу дію (Збирається до школи);
2. Колективні розповіді (першу частину розповідає вчитель, другу хтось з учнів, третю інший учень і ін.);
3. Розповідь за даним початком, кінцем або серединою оповідання;
4. Вільна розповідь за своїм вибором казок або цікавих випадків з життя.

Писемна форма мовлення, як і усна, є важливим засобом комунікації. Її розвиток здійснюється з опорою на усне мовлення. Учні молодших класів допоміжної школи по суті засвоюють тільки елементи писемного мовлення. Можливості переказу своїх думок в письмовій формі в них обмежені. В більшості учнів в процесі навчання виробляється вміння формулювати відповіді на запитання у вигляді закінчених та правильно побудованих речень. Запитання, на які учні повинні навчитися

відповідати, поступово ускладнюються та подаються у наступному порядку:

- запитання, які потребують простого називання предмету(Що це ?- Це ліжко. Хто це ? – Це дідусь .)

- запитання, які потребують опису окремого факту (Що робить дівчинка?

- Дівчинка збирає гриби);

- запитання , які потребують співставлення (Якого кольору крейда та вугілля ? – Крейда біла ,а вугілля чорне.);

- запитання, які потребують відповіді з 2-3 речень (Що роблять діти ?

- Сергійко читає. Соня пише. Оленка грає з лялькою.).

Таким чином, слід відзначити, що завдання мовленнєвого розвитку успішно вирішуються тільки у тому випадку, якщо весь процес навчання та виховання буде направлений на їх реалізацію.

Отже, включення у діяльність – основна умова компенсації та реабілітації осіб з психосенсорними порушеннями, той необхідний фон, на якому виявляються і стають дієвими численні психологічні та соціальні фактори їхньої адаптації до умов життєдіяльності [2].

Список використаних джерел:

1. Аксенова А.К. Методика обучения русскому языку в специальной (коррекционной) школе. – М.: ВЛАДОС, – 2002. – 316 с.
2. Вавіна Л.С. Концептуальні підходи до мовної освіти учнів спеціальних шкіл // Дефектологія. – №3 – 2001. – С. 7-11 .
3. Ильина С.Ю. Формирование текстовой деятельности учащихся 5 – 9 классов с интеллектуальным недоразвитием. – СПб. – КАРО, – 2006. -123 с.
4. Петрова В.Г. Развитие речи учащихся вспомогательной школы. – М.: Педагогика, 1977. – 102 с.
5. Програми для 2 – 4 класів загальноосвітніх закладів для розумово відсталих дітей: Українська мова. – Ч.1. – К.: ВД "Неопалима купина", 2006. – 77 с.

The article deals with the problem of speech development of mentally retarded children at the present stage. Based on the study of psychopedagogical and methodical literature, the author provides an analysis of the development of speech at the school. The analysis aims to find the most effective ways of speech development of mentally retarded students, teaching students the basic types of speech activity. The article also includes some material from the experience of the teachers of special schools, which can be used in the practice of teachers-speech development defects in junior classes.

Keywords: speech, speech activity, communication skills, correction, adaptation.

Отримано 16.9.2013